

Hlbocsányi Norbert:

A pesti zsidó nagykereskedők virágzása és hanyatlása

1931 júniusában egy vidám esemény történt Budapesten. Ekkor a Szent István Bazilikában házasodott meg báró Herzog András Júlián (1902-1944) a Herzog M. L. és Társa magán cég vezetője és az olasz származású gróf Parravicini Mária Izabella (1912-?). Ez egy olyan társadalmi esemény volt, melynek során megjelentek a pesti zsidó származású nagykereskedők leszármazottai, akik rokoni és üzleti kapcsolatban álltak egymással, mint például Herzogék, Hatvanyék, Weissék, Wolfnerék, Kornfeldék, Chorinék és Mauthnerék és sokan mások.¹

Kik is voltak a nagykereskedők? Ez egy olyan társadalmi és gazdasági csoport volt, mely önálló üzlettel, céggel, nagy vagyonnal, jövedelemmel rendelkezett és meghatározta Pest, majd Budapest, illetve Magyarország gazdaságát. A nagykereskedők (Großhändler) a XVIII. században jelentek meg Pesten, kezdetben balkáni (görög, szerb, vlach), esetleg német származásúak játszottak fontos szerepet a kereskedelemben, majd zsidó származásúak is megjelentek. A zsidó származású nagykereskedők 1783-tól telepedhettek le Pest szabad királyi városába és a XIX. század közepére teljes egészében átvették a kereskedelem irányítását, ekkor már Pest Magyarország gazdasági központja volt. A nagykereskedői csoport szorosan összefüggött Pest lakosságának rohamos növekedésével, majd a gyárak (főként malmok) létrejöttével is, melyek ellátására igen sok különféle nyersanyagra, mezőgazdasági terményre volt szükség. A nagykereskedők a XIX. század második felére bankárokká, nagyiparosokká, gazdasági politikussá és földbirtokosokká formálódtak át. Fodor Oszkár közgazdasági szakíró 1912-ben így fogalmazta meg a kereskedőket: „*Volt idő, amikor a zsidó fogalma egy volt a kereskedő fogalmával, noha eredetileg őstermelő faj volt s a kereskedést akkor kezdte igazában űzni, amikor erre természeti körülményei inspirálták. Hogy azután első lett ezen a téren, hogy alapvetője, megteremtője tudott lenni a modern kapitalizmus minden eszközének.*”² A nagykereskedő fogalma megegyezik az elit fogalmával. Az elit fogalmát legelőször Vilfredo Federico Damaso Pareto (1848-1923) közgazdász, mérnök, szociológus határozta meg, aki a legjobb képességű emberek csoportját tekintette elit tagjainak, amik címekben, rangokban öltének testet.³ Gyáni Gábor történész pedig a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedőket értette alatta, akik a társadalom többi résztvevőjével szemben erőfölénnyel rendelkeznek, illetve különféle pozíciók birtokosaiból kerülnek ki.⁴ Lengyel György szociológus úgy fogalmazta meg a gazdasági elit fogalmát, hogy azok döntéseikkel, határozataikkal, tanácsaikkal érdemben befolyásolni tudják a gazdaságot.⁵ Az elit szinonimái a City urai, pénzoligarcha, újarisztokrácia, bankmágnás, iparbáró vagy iparmágnás és a nem

¹ Színházi Élet, 1931. 28. szám, 81-83. p.

² Fodor Oszkár: „Egy zsidó kereskedő.” Emlékezések. In: A Pénzvilág 1912. 13. szám, 626-628. p.

³ Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról. In: Szociológiai Szemle, 1998. 1. szám, 139-148. p.

⁴ Gyáni Gábor - Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp. 1998. 192-193. p.

⁵ Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. Bp. 1989. 10. p.

pozitív értelmű hadimilliomos és az ideológiailag átítatott burzsoázia. Meg kell említeni még egy fogalmat, a multipozicionális elitet. Ez azt jelentette, hogy az elit tagjainak egynél több pozíciója, címe van. A gazdasági elit tagjai közül a legtöbb pozíciót dr. báró Kohner Adolf (1866-1937) birtokolta, 1925 körül összesen 32 banki és vállalati tisztséget viselt.⁶ Az élete során 34 céget alapított, 63 részvénytársaságnak volt az igazgatósági tagja. Kósa Miklós újságíró a következőket írta Kohner báróról: „*Száz pozíciója van és egy sincs olyan, ahol csak reprezentálna.*”⁷

A Pénzvilág újságírója 1911-ben úgy gondolta, hogy „*Ötven esztendő múlva a Hatvany-Deutschok, Kohnerek és Okányi Schwartzok lesznek Magyarország legelső arisztokratái, a Zichyek, Károlyiak és Andrássyak pedig szerényen írnokoskodnak a nagy zsidó mágnások irodáiban.*”⁸ A részvénytársaságok a tekintélyük növelésére szívesen alkalmaztak arisztokratákat az igazgatósági tagságukban. A Trianoni békeszerződés következtében több arisztokrata család földbirtoka csökkent vagy teljes egészében elvesztették, így kénytelenek voltak állást nézni, előfordult az, hogy részvénytársaságok alkalmazták, ott valamilyen pozíciót betöltöttek. A legtöbb arisztokrata jól képzett volt, egyetemeken tanult, világot látott, és több idegen nyelvet beszélt. Például a Weiss-konzern bizalmi embere volt gróf Apponyi Albert politikus fia, György (1898-1970), aki a politizálás mellett részt vett a vállalati irányításban.⁹

Honnan is jöttek a zsidó származású nagykereskedők? A legtöbbje Cseh-, Morvaországból és Német területekről, esetleg Itália felől érkezett a XVIII-XIX. század folyamán. Először vidékre telepedtek le, majd onnan jöttek fel Pestre. Pestre csak 1783-tól jöhettek be a zsidó kereskedők a városi tanács döntése alapján illetve polgárjogot csak kikeresztelkedésük után kaphattak meg. Például Kohnerék Lipszéből vándoroltak Csehországon keresztül és az 1830-as években telepedtek le a Csongrád vármegyei Hódmezővásárhelyen, majd 1840-ben Pesten találjuk már őket, mert ekkor Kohner Ábrahám Adolf (1815-1860) kérvényezte a letelepedését, amit így fogalmazott meg a levelében „*...termesztményekkel kereskedésemel a' közipar e' honi kereskedés' elő mozdításban részt venni fő feladatomban, e' jövőendőbe is kitűzött célom lenne, e' város lakosának annyival inkább felvenni, mivel elegendő vagyonnal bírván é' város terhére nem esendem.*”¹⁰ A többi nagykereskedő család szintén Nyugatról vándorolt Magyarországra, valamilyen földesúri birtokra, ahol kereskedtek és földbirtokot béreltek. Chorinék és Hatvany-Deutschék Aradra, Herzogék Lovasberénybe, Tornay-Schossbergék Nyitrára, Harkányiék és Wodianerék Szegedre telepedtek le, majd innen mentek Pestre. Előfordult, hogy először csak kereskedelmi fiókot nyitottak Pesten, mint a Wodianerek 1789-ben és a szitányi Ullmannok 1790-ben, majd később szüntették meg a vidéken lévő központi telephelyeiket és költöztek fel Pestre. A legtöbb zsidó származású nagykereskedő az 1840-1850-es években költözött Pestre, mert ekkor már több, a zsidókat hátrányosan érintő jogszabály megszűnt és az új gazdasági

⁶ 1925 körül 32 tisztséget viselt dr. báró Kohner Adolf: 11 elnöki, 1 társelnöki, 3 alelnöki, 15 igazgatósági, 1 felügyelő-bizottsági, 1 kereskedő-bankház tagja

⁷ Kósa Miklós: A pénz urai. Bp., 1922. 23. p.

⁸ A Pénzvilág, 1911. 1. szám, 19. p.

⁹ Hlbocsányi Norbert: A kecskeméti konzervgyár és gazdasági elit kapcsolata az 1911–1947 közötti időszakban In: Bács-Kiskun megye múltjából. 36. (2014) 39. p.

¹⁰ BFL IV. 1202.h Pest Város Tanácsának iratai, Relations a.n. 7993/1841.

törvények, rendeletek, utasítások serkentették a betelepülést. A nagykereskedők a megfelelő taksa befizetése után letelepedhettek a Belváros környéki kerületekbe, Teréz- és Lipótvárosba (Theresian- és Leopoldstadt). Kohnerék első lakóhelye a Dohány utca 6. és a Hatvany-Deutschék a Nádor utca 3. alatt voltak.

A nagykereskedői családok életéhez hozzá tartozott a cégek (Firma) jelenléte, mely szorosan hozzájuk kapcsolódott. A cégek megalapítását a különféle gazdasági és emancipációs törvények segítették, meg kell említeni az 1859-es iparrendtartási császári parancsot, mely megengedte a teljes iparüzést vallási különbség nélkül.¹¹ Tagjai elsősorban a vérszerinti családtagok, elsősorban férfiak, esetleg a házasság útján szerzett új családtagok (vejek, sógorok). A cég és család vagyona összeforrt, nem lehetett szétválasztani. Előfordulhatott olyan is, hogy egy cégnek volt egy jogelődje, mint pl. műhely. A Goldberger család első vállalkozása kékfestő műhely (1784) volt, amiből később nagykereskedelmi közkereseti társaság (1841) és textilipari részvénytársaság (1905) fejlődött ki. A cég lehet egyéni vagy társas (közkereseti társaság, részvénytársaság, később 1930-tól kft). Közkereseti társasági formájú volt a Kohnerék Kohner Adolf Fiai, Herzogék Herzog M. L. et Co. (M. L. Herzog et Comp.) vagy a Hatvany-Deutschék Deutsch Ig. és Fia (Ig. Deutsch et Sohn) cégei. A nagykereskedői családok a cégeken keresztül finanszírozták a vállalkozásaikat, bérleteiket, uradalmaikat, érdekvédelmi és vallási egyesületeket és a magán családi pénzügyeiket, amelyek szorosan összefonódtak, illetve a családtagok hóbortjait: műgyűjteményeket (Kohner, Herzog, Hatvany-Deutsch, Wolfner) vagy a sportot (ló- és autóversenyzés, golf). A cégek kezdetben mezőgazdasági terményeket és textilipari árukat forgalmaztak, úgynevezett kereskedőházak voltak, majd a XIX. század első felétől pénzügyi, banki (Bankhaus) tevékenységet is folytattak párhuzamosan és ekkor kialakult a kereskedő-bankház intézménye. Voltak olyan kereskedői cégek, melyek már régen banki üzlettel is foglalkoztak, de hivatalosan csak az 1910-1920-as években vették fel a tevékenységi (bank, pénzváltó) körükbe, Hatvany-Deutschék 1911-ben, Kohnerék és Herzogék 1921-ben.¹² Kohnerék bankházát így jellemezte Kósa Miklós: „Az ő bankháza a régi klasszikus formája ennek az intézménynek, nagyobb hatalom, mint akármelyik bank, a Bécsi-utca hat alatt jelentős apparátus áll a rendelkezésére, csupa válogatott gentleman,”¹³ A cégek működésének elengedhetetlen feltétele volt a társasági szerződés (Gesellschaftsvertrag), ebbe fektették le a cég működéséhez szükséges szabályokat. A társaság összes tagjának személyesen kellett a pesti váltótörvényszékhez menni, ahol a személyigazolás után alá kellett írni a szerződést, illetve aláírni a címpéldányt.

Az 1840-es évektől az 1860-as évekig 150-200 nagykereskedő élt Pesten, s itt létrehozták a saját gazdasági szervezeteiket a Zsidó Kereskedők Testületét, majd a Pesti Nagykereskedők Testületét (Gremiums der Großhändler, Grosshandlungs-Gremium k. privileg.). A bekerüléshez különféle szigorú feltételeknek kellett megfelelnie, szükség volt a „...szilárd becsületesség és szeplőtlen hírnév...”-re, 10 éves szakmai tapasztalatra, illetve 30

---

¹¹ 1859. december 20-kán kelt császári nyiltparancs. Magyarországot illető Országos Kormánylap. Buda, 1859. 590-627. p.

¹² Hlbocsányi Norbert: A Kohner család vállalkozásai. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XXXVII. (2012) 58-59. p.

¹³ Kósa 1922. 25. p.

ezer forintnyi vagyona. Kötelező volt számukra a kereskedésüket bejegyeztetni a váltótörvénytörvényekre és adakozniuk kellett a szegények javára.¹⁴

Kohner Ábrahám Adolf az 1840-es években már részt vett a gabona-/terménykereskedők gyűlésein, amiket a korabeli kávéházakban tartottak meg, majd 1853-ban a bátyjával, Henrikkel alapító tagjai lettek a Pesti Lloyd (Pester Lloyd) Társulatnak, ami a kereskedelem legfontosabb érdekvédelmi szervezete lett Magyarországon. A pesti nagykereskedők részt vettek az első pénzintézetek, ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatok alapításában az 1830-as évektől kezdődően. Szitányi Ullmann Mór (Móric) (1782-1847) kezdeményezője volt az első pesti banknak az 1841-ben alapított Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, aminek az első alelnöke lett. Részt vett a Lánchíd, a Duna-balparti vasút építésében, illetve a Pesti József Hengermalom Társaság (1839) és a Gyáralapító Társaság (1844) finanszírozásában.¹⁵ Az 1860-as évektől kezdődően elindult egy gründolás folyamata, melynek során számtalan nagy gőzmalom, pénzintézet és ipari vállalat alapításában vettek részt a nagykereskedők, ekkor építették ki a gazdasági érdekkörüket. Kohnerék részt vettek az Erzsébet Gőzmalom Társaság 1868-as alapításában, majd 1882-ben a nagysurányi, majd 1889-ben a selypi cukorgyárak alapításaiban.¹⁶ A Hatvany-Deutsch család Kohnerékhez hasonlóképpen cselekedett, de őket túl is szárnyalták az említett iparágakban. Dr. Bari Sándor 1913-ban így fogalmazott báró Hatvany-Deutsch Sándorral (1852-1913) kapcsolatban: *„Két terrenuma volt, amelyen domináló pozíciót teremtett magának: az egyik a cukor, a másik a liszt. Mindkettő iránt való érdeklődését az ország agrárjellegének felismerése ébresztette fel benne. Gyáros és földesúr lett, ezután cukorbáró és malomkirály.”*¹⁷ A Hatvany-Deutsch család öse Deutsch Ignác (1803-1873) 1822-ben Aradon alapította a Deutsch Ig. és Fia céget, mely a 1850-es években Pestre költözött és terménykereskedelemmel foglalkozott, majd a fiai és unokái a malomipar és a cukoripar felé fordultak. Nevükhöz fűződött a pesti Concordia Gőzmalom, illetve 5 vidéki cukorgyár¹⁸ alapítása.

A nagykereskedői családok patriklán (klán) szerű családok (família) voltak, mely az egy östől fiúágon (patrilineáris, apaági) leszármazók csoportját jelenti. A patriklán feje a legelső letelepült férfi (pl. Kohner család estében Kohner Ábrahám Adolf) vagy a legidősebb (senior), az apa vagy a nagybácsi volt, aki hatalommal rendelkezett a családja minden tagja, férfiak és nők felett. A klán fejének feladata lett a jogok, státuszok számontartása, a vagyon, a cég gyarapítása, kezelése, megőrzése és a cégnek a fiúk részére történő átadása, a lányok kiházasítása is, de a lányok nem kaphattak birtokot, hanem pénzben fizették ki és hozományt adtak nekik. Jellemző volt az erős családi összetartozás, egymás segítése anyagilag és kapcsolatilag a vagyon megőrzése céljából távoli, házasság útján (affinális) szerzett rokon vagy hasonló foglalkozású idegen (nagykereskedő, nagyiparos, bankár, földbirtokos) családokkal, esetleg szűkebb családon belül, oldalági rokonságban az unokatestvérek közül

¹⁴ Pólya Jakab: A Pesti Polg. Kereskedelmi Testület és a Budapesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társulata története. Bp., 1896. 490-492. p.

¹⁵ Richers, Julia: Jüdisches Budapest. Köln-Weimar-Wien, 2009. 243. p.

¹⁶ Hlbocsányi 2012. 51. p.

¹⁷ Bari Ágost, Dr.: Hatvany-Deutsch Sándor. In: A Pénzvilág, 1913. 8. szám, 227-230. p.

¹⁸ Hatvany-Deutsch cukorgyárak: Nagysurány, Hatvan, Sárvár, Oroszka és Sarkad

választottak ki házastársat (belházasság): pl. dr. báró Kohner Adolf felesége unokatestvére, Kohner Helén (1872-?) vagy báró Hatvany-Deutsch Sándor felesége pedig Hatvany-Deutsch Emma (1859-1901) lett. A nagykereskedői csoport mind gazdaságilag, mind politikailag kapcsolatban volt a hatalmon lévőkkel, a régi arisztokratákkal, például együtt lóversenyeztek, elindult egy kavarodás a házassági kapcsolatokkal, de ennek ellenére elmondható, hogy egy elkülönült csoportot alkotott az eliten belül.¹⁹

A XIX. század elején elindult egy asszimilációs folyamat, ami a század második felére felgyorsult, melynek során a német nyelvűségekből magyar anyanyelvűekké váltak. Ennek tipikus példája, hogy az 1850-es években még a pesti német nyelvű színházat (Deutsches Theater) támogatták, majd 1890-es évektől kezdődően a magyar nyelvűek legnagyobb befektetői voltak.²⁰ A XIX. században a legtöbbször zsidó vallású volt, az első egyike volt Ullmann Mór, aki kikeresztelkedett és ennek következtében magyar nemességet és pesti polgárjogot kapott. A kikeresztelkedés a XX. században felgyorsult, eleinte önkéntesen, meggyőződéses alapon történt, mint báró Kohner Willy, báró Kornfeld Móric vagy ifj. dr. Chorin Ferenc esetében. Chorin 1938-ban részt vett a Budapesten tartott Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus ünnepségein és itt egy latin nyelvű beszédet is tartott. A nagykereskedők leszármazottai nemesi, bárói címeket is kaptak, elsősorban a közgazdaság terén szerzett érdemeik miatt, más antiszemita vélemények szerint pénzért, aranyért vették meg. 1869-től megjelentek az országgyűlésben is, nem zsidóként, hanem pártpolitikusként. Magasabb hatalmi pozícióba is jutottak, miniszterek is lettek belőlük, kereskedelem, pénzügy területén, mint báró Harkányi János (1861-1941), ifj. báró Korányi Frigyes (1869-1935) vagy báró Szerényi József (1861-1941). Erős volt a szociális érzékenységük, melynek következtében bőkezűen támogatták a betegeket, rászorulókat, szegényeket, diákokat és művészeket.²¹

Az életüket teljes egészében átszötte a különféle szerződések sokasága pl.: házasságkötéskor házassági szerződést esetleg vagyoni szerződést kötöttek pl. dr. Kohner Adolf és felesége Helén 1891-ben kötötték meg a házassági szerződésüket, melyben Adolf 300 ezer forinttal, Helén 150 ezer forinttal szerepelt. A cégek alapításánál, módosításánál társasági szerződést írtak. 1862-ben Kohner Zsigmond (1840-1908) feleségül vette Pest leggazdagabb nagykereskedőjének, Schossberger Simon Vilmos lányát, Lujzát (1843-1879). A házasságkötés után Kohner Zsigmond apósához a Nádor és az Arany János utca sarkán álló Schossberger palotába költöztek. A földszinten helyezkedett el a Schossberger cég és az 1870-es években pedig a Kohner Adolf Fiai közkereseti társaság helyiségei is. Az első és a második emeleten laktak Schossbergék és a rokon családok. Kohner Zsigmond és 9 tagú családjának a második emeleten volt lakása, ami 11 helyiségből (7 szobából) állt és a nagykereskedői (nagypolgári) otthon elrendezését tükrözte. Volt itt reprezentációs,

---

¹⁹ Hlbocsányi, 2012. 43-45. p.

²⁰ Hlbocsányi Norbert: Színház és vállalkozás. Az Unió Rt. és a pesti pénzoligarchák. In: Fons XXI. (2014) 2. sz., 141-142. p.

²¹ Kun Andor, Lengyel László, Vidor Gyula (szerk.): Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927-1932. Bp. 1932. 404-405., 546-549. p., Haefler István (szerk.): Országgyűlési almanach. Az 1935-40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach) Bp. 1940. 154-155. p.

magánszféra és szolgálati helyiségek. A reprezentációs helyiségek a szalon, nappali, ebédlő, amelyek az itt elhelyezett díszes, drága tárgyak sokasága által a család vagyoniasságát tükrözték. Magánszféra helyiségei a dolgozó-, a háló-, a gyermek-, a férfi és női szobák, az utóbbi helyiségben egy varróasztal (varrógép) is volt. A házi munkákat 2-3 szolgáló segítette. A szolgálati helyiség a konyha, kamra és a cselédség szobái, amik általában a belső udvara néztek. A két világháború között a nagykereskedők leszármazottai leginkább az Andrassy út és környékén, illetve a budai oldalon laktak. A Weiss rokonság egymás közelében laktak az Andrassy úton és Lendvay utcában egy többen, egyedül báró Weiss Alfonz költözött a budai hegyekbe. Báró Weiss Jenő és Edit családja az Andrassy út 116. szám alatti palotában lakott. Ekkorra a lakáskörülmények még jobbak lettek az előbb említett Kohner Zsigmondéhoz képest. A Weiss-palota 36 helyiségből (15 szoba) állt. A palota saját kerttel rendelkezett, ahol a gazdasági részében Weiss Manfréd még 3 tehenet, 2 kakast és 25 tyúkot is tartott. A család kényelmét 8 cseléd és 2 nevelőnő segítette. A Kohner lakás modernizáció szimbóluma volt a varróasztal, addig Weisséknél a rádió és vízöblítéses klozet, mosógép és a jégűtő volt.²²

A nagykereskedők földbirtokkal és kastéllyal is rendelkeztek. 1860 előtt csak földbérlettel rendelkeztek, majd utána saját tulajdonú birtokot is vehettek, és a korszak legmodernebb uradalmait építették ki. Kohnerék családi birtokközpontja Szászbereken (Jász-Nagykun Szolnok vm.) volt, melyet 1874-ban szereztek meg házasság útján és ezt bővítették vásárlás útján, aminek területe 5 és 8 ezer kh volt. Ezenkívül számtalan helyen béreltek és birtokoltak földbirtokot, aminek területe korszakonként más-más volt, legnagyobb kiterjedése 50 ezer kh területet is elérte, ami a nagykereskedők körében a legnagyobb volt. Weiss család igen későn, 1913-ban szerezte meg a derekegyházi uradalmát, a Kohnerék érdekltségében lévő Földhitelbank Rt.-től vásárolták meg, aminek területe 7,6 ezer és 9 ezer kh között ingadozott. Schossbergéknek Turán, Kartalon és Lőrincen, Harkányiéknak Abonyban és Kéthalomban (Dévaványa) és Hatvany-Deutsch családnak pedig Hatvanban voltak az uradalmi központjaik.

A pesti nagykereskedőket már a XIX. században támadta a bal- és jobboldali sajtó a jövedelmük és gazdagságuk miatt, a Borszem Jankóban következő kis versikét írták: „*Spitzig. [éles, csípős] Voltra nem agya zsidó, Se Horn, Zsedini, Wahrmann, Mit használ a millió, Se Horn, Zsedini, Wahrmann, Ha millionáros w a r m a n ?*”²³

Az első világháborúban a romló gazdasági helyzet miatt a sajtó a gazdagok felé fordult, még fokozódott a sajtótámadás, ekkor alakult ki a hadimilliomosok csoportja, akik részt vettek a hadiszállításokban vagy a finanszírozásokban. Negatív kicsengésű megjegyzések jelentek meg, mint például báró Ohrenstein Henrik cementgyárossal, hogy a halálgár tulajdonosa vagy báró Wolfnerékről a munkások rabszolgatartói. A sajtótámadásokkal párhuzamosan a politikai támadások is megjelentek az országgyűlésben. Huszár Károly (1882-1941) katolikus néppárti politikus rendszeresen támadta a bankárokat és nagyiparosokat, ez odáig fajult, hogy javasolta Weiss Manfréd behívást katonai szolgálatra. A támadásokat fokozta az is, hogy voltak a hadiszállítók között nem becsületes zsidószármazásúak is, akik a nagy haszon

²² BFL IV.1419.j Az 1941. évi népszámlálás budapesti felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye. 441. számlálójárás, 1-2. lakásív, VII.12.b - Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Peres és perenkívüli iratok. 409952/1929 Weisz Manfréd, báró csepeli hagyatéki ügy. Leltár.

²³ Borszem Jankó, 1871. január 1., 157. szám, 552. p.

reményében rossz minőségű papíralapú bakancsot, romlott konzervet szállítottak. A baloldali támadások nem tettek különbséget a régi arisztokraták és a nagykereskedők leszármazottai között, egy Esterházy herceg ugyanolyan volt, mint egy Herzog báró. Egyik heves támadó Varga Jenő (1879-1964) közgazdász, szociáldemokrata politikus volt, aki rendszerint –mint általában a korabeli baloldaliak- cikkeikben nagytőkésnek, burzsoáziának, kizsákmányolóknak hívta a nagykereskedők leszármazottait és a gazdasági érdekközösségüket, pedig kartellnek. Következőt írta: „Az ország kapitalista vezérkara: Lánczy, Elek Pál, Hatvanyak, Ohrenstein, Chorin, Ullmannék, Beckék stb., akik számtalan vállalat igazgatóságában ülnek, pontos és biztos információval bírnak arról, hogy melyik vállalat hogyan áll, mit fog jövedelmezni stb. Ennek folytán a tőzsdén biztosan, minden kockázat nélkül játszanak és mindig nyernek, míg a nagyközönség, mint a lóversenynél, itt is mindig veszít.”²⁴ A gazdasági elitet igen súlyosan érintette az 1919-es év zűrös forgatta, mert a proletárdiktatúra idején a kommunisták túsul ejtették a Mosonyi utca 9. szám alatt a gazdasági elit tagjainak egy részét: báró Weiss Manfrédot, báró Wolfner Tivadart, báró Szterényi Józsefet, Lánczy Leót és Székely Ferencet. Közben a gyáraikat, színházaikat államosították egy rövidebb időre. A Tanácsköztársaság bukása és egy rövidebb átmeneti időszak után a Horthy Miklós által fémjelzett időszak következett. 1919. november elején Horthy fővezér főhadiszállására érkezett egy pesti zsidó küldöttség, melynek egyik tagja volt dr. báró Kohner Adolf, aki a hitközséget és a gazdasági elitet képviselte. A kétórás kihallgatás során a küldöttség megjegyezte, hogy „a hazaftias érzésű zsidók tragikumát látja abban, hogy a bolsevista vezérek legnagyobb része az ő felekezetükből került ki.”²⁵ Egyben a pesti hitközség előjárósága 100 ezer koronás alapítványt ajánlott fel a Nemzeti Hadsereg részére létesítendő Horthy-alapnak, ami hozzájárult a Horthy-rendszer megszilárdulásához. A nagykereskedők kifejezetten a Bethlen-féle politikai irányvonalat és annak körét támogatták, ennek a korszaknak meghatározó emberei, egyben az Országgyűlés Felsőházának tagjai is voltak, ifj. dr. Chorin Ferenc, Weiss Fülöp vagy Buday-Goldberger Leó.²⁶

A pesti nagykereskedők hanyatlása már a XIX. században elkezdődött, amikor egyes kereskedő-bankházak és családok rövid működésük után eltűntek. Ilyen volt a Harkányi család Philipp Kopély nevű cége, mely 1841 és 1876 között működött vagy a Dirsztay család Brüder Fischl cége. A XX. század elején kihaltak a Wodianerek bárói ága vagy a XIX. század leggazdagabb családja a Wahrmannok. Voltak olyan családok, mint a szitányi Ullmannok, akik a XIX. században fontos szerepet játszottak Pest gazdasági életében, de a XX. században már nem ők voltak a hangadók. Az 1920-as években a magánbankházak megpróbálták tovább növekedni, középszintű pénzintézetekké fejlődni, ennek érdekében külföldi és belföldi bankoktól vettek fel hiteleket, és ők is kezdtek hiteleket osztani magánszemélyeknek, illetve vállalatoknak. Schossbergerék magánbankházának jó híre volt a pesti Cityben és külföldön, ezért korlátlan hitele volt. 1926-ban egy váratlan esemény történt, ami magával rántotta a Schossberger Henrik céget. A svájci és angol hitelezők váratlanul felmondták a cég hitelét és máról holnapra egy nagyobb összegű külföldi kölcsön visszafizetéséről kellett gondoskodni. Ennek következtében el kellett adnia a Schossberger családnak a selypi cukorgyárat, pesti

²⁴ Varga Jenő: A magyar kartellek. Bp., 1956. 19. p.

²⁵ Múlt és Jövő, 1919. november 30. 6-8. p.

²⁶ 1927 és 1944 között 11 nagykereskedő leszármazott volt a magyar Felsőházban.

palotájukat és más gazdasági érdekeltségeiket is fel kellett adniuk. Hasonlóképpen járt a Kohnerék magánbankháza is, ami 1931-ben ment csődbe.²⁷ A két nagykereskedői család életében közös volt még a csődön kívül, hogy a földbirtokokat és kastélyaikat megtartották, ami biztos jövedelmet biztosított számukra.

1929-ben kirobbant a gazdasági világválság, melynek következményei az 1930-as évek elejei magyar gazdaságot is meghatározták, cégek jutottak csődbe, munkanélküliek száma emelkedett, és a radikalizálódásra hajlamos társadalmi csoportok a zsidó származású nagykereskedők leszármazottait okolták. A szélsőjobboldali pártok politikailag erősen támadták őket, gazdasági váltást (örségváltást) szerettek volna végrehajtani, melynek során a gazdasági elitet lecserélték volna. 1938. májusban életbe lépett az első zsidótörvény (XV. tc.), mely a zsidók gazdasági befolyásának akart gátat vetni és visszavonta a korábbi emancipációs törvényeket. A nagykereskedőket kevésbé érintette ez a jogszabály, annál inkább kamarákba tömörült szakmákat sújtotta, mint például a filmipart. A második 1939-es zsidótörvény (IV. tc.) már radikálisabb volt, mert itt már fajilag határozta meg, hogy ki a zsidó. Lázás öskutatás kezdődött a cégeknél, de ennek ellenére a törvényeket nem hajtották végre következetesen, mert a gazdaságban nélkülözhetetlen szakembereket meghagyták a helyükön, illetve a keresztény rokonokra, bizalmi emberükre írták át a tulajdont és a részvényeket, illetve a vezetői posztókra nevezték ki őket, ezt úgy hívták, hogy stróman rendszer.²⁸ A Weiss Manfréd Műveknél egyszerűen oldották meg ezt a megszorító helyzetet, a zsidó vallású családtagok átadták a részvényeket keresztény házastársnak, így a tulajdonjog 51%-a keresztény kézbe került, már is keresztény többségű vállalkozássá vált. Ilyen ember volt Hungária Jaquard Rt.-ben a kormányzó bátyja, Horthy Jenő, aki a cégben elnöki pozíciót töltött be, Kohnerék részére ez védelmet jelentett 1944 tavaszáig. 1941-ben a harmadik zsidótörvényt (XV. tc.) adták ki, mely a német fajvédelmi törvény mintájára készült. Ez a jogszabály elég keményen érintette a zsidó nagykereskedők leszármazottait. Ekkor hangzott el az Országgyűlés Képviselőházában, hogy „*Végre Chorin is zsidó lesz egyszer.*”²⁹ A gazdasági elit fiatalabb generációját érintette a honvédelemről szóló 1939-es törvény (II. tc.) és a 2870/1941. M. E. rendelet, mely előírta a katonai szolgálatra alkalmatlan állampolgárok számára a honvédelmi kiegészítő szolgálatot (munkaszolgálat). Munkaszolgálatosként teljesített szolgálatot báró Herzog András Júlián és báró Kohner Imre István, akik a zűrzavaros 1944-es évben haltak meg. Voltak olyan családok, ahol az egyetlen férfitagot nem hívták be munkaszolgálatra, ilyen volt a Weiss rokonság. A politikai kapcsolatok miatt megengedték, hogy a fiatal férfiak a Weiss Manfréd Műveknél dolgozzanak, mert ott több hasznát vette a hatóság. Leginkább a kis cégeket, kis embereket érintették a zsidótörvények, őket hozta lehetetlen helyzetbe, fosztotta meg a megélhetéstől és sodorta anyagi válságba. A gazdasági elit tagjainak a legtöbbje a zsidó ellenes jogszabályok ellenére itthon maradt, nem mentek nyugatra, hanem kivárássra sarkalta őket. Hozzájárult, hogy 1944 márciusig megőrizték formálisan vagy informálisan a pozíciókat. Például Buday-Goldberger Leó a Goldberger Sam. F. és Fiai Rt. elnök-vezérigazgatója és a Felsőház tagja maradt, vagy ifj. dr. Chorin Ferenc, aki a Magyar

---

²⁷ Herzogéknak kettő családi vállalata volt, Herzog M. L. és Társa és Magyar Dohánykereskedelmi Rt., utóbbit 1925-ben számolta fel.

²⁸ A német Stromann szóból ered, jelentése szalmabábú.

²⁹ Országgyűlés Képviselőházának naplója. 1941. X. kötet, 5. p.

Gyáriparosok Szövetsége éléről csak 1942-ben kényszerült lemondani, de más gazdasági pozícióit megtartotta. Báró Kornfeld Móric részt vett a Magyar Szent Kereszt Egyesület megalapításában 1939-ben, ami zászlajára tűzte a zsidótörvények által érintett római katolikusok, „...*társadalom peremére szorult embercsoport védelmét.*”³⁰ Fontos szerepe volt a zsidó származású, de keresztény vallású munkaszolgálatosok segélyezésében.³¹ Voltak olyanok, akik emigráltak, mint báró Hatvany (Deutsch) Lajos író 1938-ban Angliába, báró Hatvany (Deutsch) Lilly író pedig 1939-ben Amerikába.

1944. március 19-én a német megszállást követően a nagykereskedők helyzete is teljesen megváltozott. Baky László nyilas politikus a megszállás estjén átnyújtott egy listát a Gestapo embereinek, melyben a politikailag veszélyes személyek nevei szerepeltek. Másnap elkezdődtek a letartoztatások Alfred Trenker SS-Strumbannführer (örnagy) irányításával. Először a Röck Szilárd utcában lévő Rabbiképző Intézetbe, majd a kistarcsai internáló táborba gyűjtötték össze a gazdasági élet prominens személyiségeit, mint báró Madarassy-Beck Marcellt, Buday-Goldberger Leót. A magyar hatóságok március 19-től május végéig az összes megmaradt zsidó származású nagykereskedő tulajdonában lévő céget elvették és a vezető pozíciókból elmozdították őket. Cégbíróságilag ez egy sablonos jogi szöveggel történt meg. A Kohner család érdekeltségében lévő Hungária Jaquard Szövőgyár Rt.-t április 29-én vették el hivatalosan. „*A kir. törvényszék az igazgatóság kérelmére a kereskedelmi társas cégek jegyzékének 57. kötet 207. kötet lapján bejegyzett ... báró Kohner Imre István és Menko-Hartogensis Alice igazgatósági tagok ebbeli minőségének és cégjegyzési jogosultságának megszűnését.*”³² Voltak olyanok, akik bujkáltak, mint báró Hatvany (Deutsch) Ferenc festőt Czóbel Béla rejtegette Szentendrén. Nem ismert, hogy báró Kohner Jenő felnőtt korú gyermekeinek életét Sztójay Döme miniszterelnök mentette meg. Sztójay bejáratos volt báró Kohner Jenő élettársához, farády Balogh Etelnél és családjánál gyakran vendégeskedett. Ez a jó kapcsolat elég volt, hogy a Kohner gyerekeket ne vigyék el a koncentrációs táborba, illetve ne gettósítsák.³³ Chorin Ferencet is letartoztatták, de sikerült a Kurt Becher³⁴ SS Obersturmbannführerrel egy megállapodást kötni (géppisztolyos szerződés), melyben a Weiss-Chorin-Kornfeld-Mauthner-Heinrich családok vagyona, vállalati érdekeltségei német kezelésbe kerültek, cserébe meghagyták az életüket és a néhány tús hátrahagyásával Portugáliába és Svájcba mehettek.³⁵ A német megszálló erők főparancsnokai, vezetői pesti zsidó gazdasági elit palotáiban és villáiban rendezkedtek be. A letartoztatott gazdasági elit vezetőit a mauthauseni és auschwitz-i koncentrációs táborokba deportálták, ahol életét vesztette báró Madarassy-Beck Marcell bankár, Buday-Goldberger Leó, báró Wolfner Gyula, Vida Jenő nagyiparosok, Domony Móric vezérigazgató, Hirsch Albert cégvezető és felesége, báró Hatvany (Deutsch) Irén és sokan mások.

³⁰ Szegedy_Maszák Marianne: Csókolom a kezét. Bp., 2013. 87. p.

³¹ Pesti Hírlap, 1943. január 17. 13. sz. 7. p., Népszava, 1943. január 17., 13. sz. 7. p.

³² BFL VII. 2. e Cégbírószági iratok. Hungária Jaquard Szövőgyár Rt. régi Cg. 1911/285, Cg. 1494, Okm. 2177, Végzés, 1944. április 29.

³³ Kohner Jenő és farády Balogh Etel (1886-1965) gyermekei: Farádi (Kohner, Balogh) Alfréd (1914-1978) és Etel (1916-1984). Báró Kohner Jenő unokájának, dr. Moser Mária közlése.

³⁴ Kurt Becher (1909-1995) a háború után sikeres vállalkozó lett, NSZK leggazdagabb embereként tartották számon. Sikerének alapja a Weiss családtól elrabolt pénz és egyéb értéktárgyak voltak.

³⁵ Hlbocsányi 2014. 41. p.

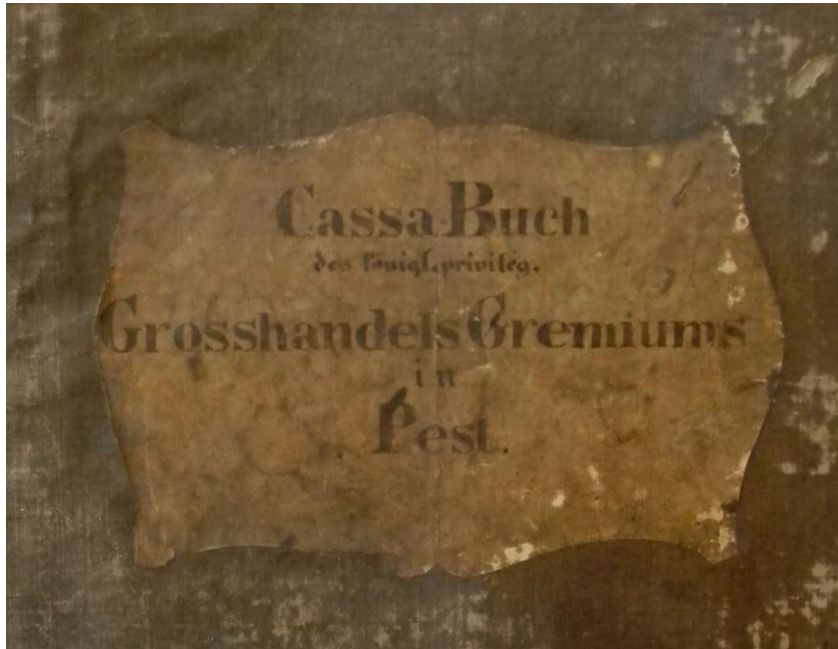
A németek után szovjet megszállás következett, ami szintén nem hozott szerencsét a nagykereskedők leszármazottainak, nem tudtak a romokból feltámadni, hanem újabb megaláztatás, kisémmizés, illetve az emigráció következett a részükre. Ez egy más történet.

Képek

Báró Herzog András és gróf Parravicini Mária Izabella esküvője 1931-ben

Színházi Élet, 1931. 28. szám, 81. p.

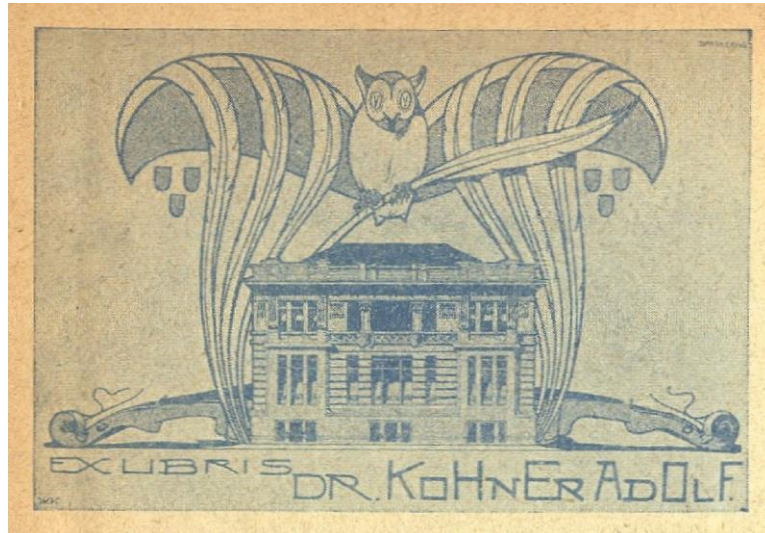
A Pesti Nagykereskedők Testületének pénzügyi könyvének címlapja XIX. század közepéről

BFL IX. 44 2. kötet

Dr. báró Kohner Adolf nagykereskedő-bankár

A Hungária Műtrágya, Kénsav- és Vegyipar Rt. 50 éve. 1890-1940. Bp., 1940.

Kohner-palota (VII. Damjanich u. 20.)

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/90664?show=full> n

(letöltés: 2014. november 27.)

Kohner Zsigmond lakása a Schossberger-palota 2. emeletén helyezkedett el.

Saját fotó

Weiss-palota (VI. Andrásy út 116.)

Saját fotó

Hungária Jacquard Szövőgyár látképe

BFL VII.2.e Hungária Jacquard Szövőgyár Rt. Cg. 1474, Okm. 2177

Báró Kohner Jenő gyermekei balról jobbra: Farádi (Kohner, Balogh) Alfréd (1914-1978) Farádi (Kohner, Balogh) Erzsébet (1912-1935) és Etel (1916-1984)

Dr. Moser Mária tulajdona

Báró Madarassy-Beck Marcell bankár (szemüvegben) és gazdasági elit prominensei között a mauthauseni táborban.

<http://velenceblog.com/2014/09/13/velence-virilistai-vi-madarasi-beck-lajos-velence-1928-ban-legbefolyasosabb-embere-i-resz-a-csalad-es-madarasi-beck-szakmai-kozeleti-teljesitmenye/>

(letöltés: 2015. március 12.)

Dr. Buday-Goldberger Leó (1878-1945) nagyiparos, felsőház tagja
http://hdke.hu/emlekezés/emlekkönyv/kereses?title=buday&bornplace=&birth_year=All&birth_month=All&birth_day=All&occupation=All&livingplace=&deathplace=

(letöltés: 2015. március 12.)